

На фоні епохи.
Натан Альтман –
маestro з Вінницької
Єрусалимки

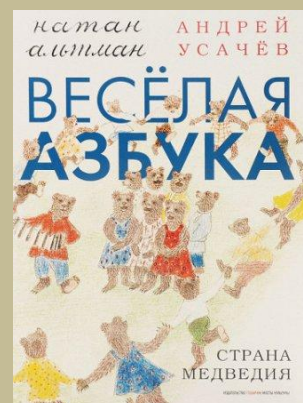
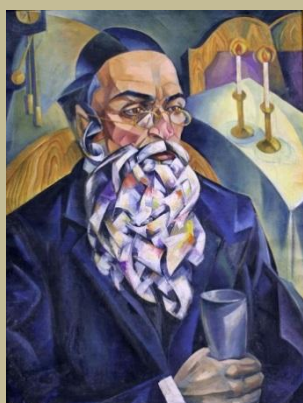

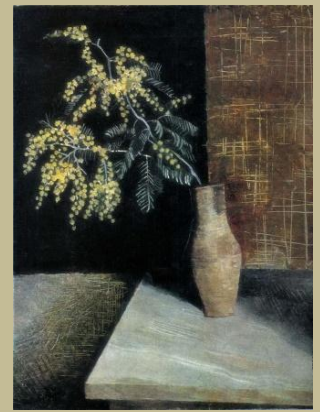
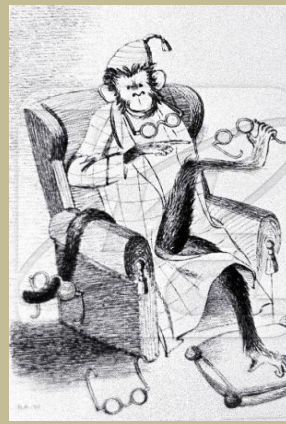
В грудні 1970 року газета «Ленінградська правда» розмістила в маленькій чорній рамці невеличке повідомлення про смерть художника Натана Альтмана. Чиновники від мистецтва вирішили: маловідомому для них художнику вистачить й цього. Нині ж картини нашого земляка Натана Альтмана є гордістю колекцій Державного Російського музею Петербурга, Третяковської галереї, багатьох музеїв світу та відомих приватних зібрань.

Вже у ранньому періоді творчості роботи Натана Альтмана відрізнялися відточеністю, йому були підвладні різні жанри мистецтва. Його талант дивує широтою діапазону. Він творив як живописець, графік, скульптор, був також видатним художником театру і кіно, публікував статті з питань мистецтва, був талановитим карикатуристом, викладачем.

Його пензлю належать чудові портрети, пейзажі, натюрморти, побутові жанрові сценки, композиції, скульптурні рельєфи. Крім того, Альтман працював ілюстратором книг, як для дорослих, так і для дітей. Ним написані ілюстрації до творів Гоголя, Олеси, Бабеля, Маяковського, Зощенка, Шолом-Алейхема. Митець створював плакати, був одним із перших дизайнерів промислової графіки в Країні Рад.

Роботи Натана Альтмана

1-ряд: ілюстрація до роману Е. Золя «Гроші»; «Зустріч Шабату»; скульптурний портрет Леніна, 1920 рік; обкладинка книги «Веселая азбука».

2-й ряд: фарфоровий бокал з портретом Леніна; портрет Соломона Микоелса, 1927 рік; малюнок до байки Крилова; картина «Мимоза», 1927 рік.

**Автопортрет,
1912 рік**

Наш земляк, маестро Натан Альтман, народився 22 грудня 1889 року у Вінниці. У колоритному районі Єрусалимки, в будинку, розташованому на розі вулиць, що раніше називалися Монастирська та Маріїнсько-Благовіщенська.

Альтмани, за однією з версій, жили у достатку: батько співпрацював з бельгійською компанією. Г. Смолякова в статті «Музи наши дружны» наводить факт про те, що дідусь тільки за один раз робив пожертву для

синагоги в розмірі 25 рублів, що в ті часи було чималенькими грошима.

Тетяна Кароєва в книзі «Історія має право сподіватися від міста Вінниці блискучого майбуття» розмістила світлину з написом «Типовий будинок заможного вінничанина 1-ї половини ХІХ ст. (У дворі цього будинку жив у дитинстві Н. І. Альтман)». До речі, будинок, де мешкала родина, на світлині має дуже пристойний вигляд.

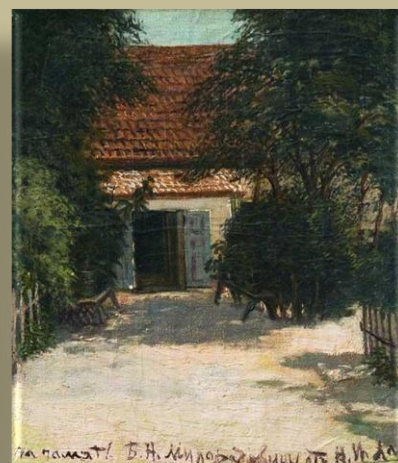
В інших джерелах стверджується, що сім'я Альтманів була бідною, батько займався мілкою торгівлею, мати працювала кастеляншою в лікарні. Але те, що хлопчик виріс без батьків у бідності, то це факт і на це були вагомі причини.

Свого батька Натан, скоріш за все, не пам'ятав. Хлопчик залишився сиротою, коли йому було чотири роки. Спочатку від сухот помер тато, потім дідусь. Але це не все, що випало на долю Натана. Його мати вийшла заміж та назавжди виїхала до Америки, залишивши сина жити з бабусею у Вінниці.

З дитинства хлопчик любив малювати, при цьому виявляючи неабиякий хист. Згадуючи дитинство, Альтман писав: *«Моїми іграшками були тварини, що жили у дворі – кішки, собаки і... баран. Вони були моїми першими натурами... Відсутність іграшок та фантазія допомагали мріяти, бачити в звичайному незвичайне...»*.

Завдяки бабусі, Натан мав змогу закінчити і російську початкову школу, і хедер (єврейська приватна оплачувана початкова школа).

У жовтні 1902 р. підліток відправився до родичів в Одесу, щоб вступити до художнього училища. П'ять років він займався одночасно на відділеннях живопису та скульптури. З 15 років брав участь в експозиціях (зокрема у виставках «Товариства південноросійських художників»). Достроково припинивши навчання в училищі, хлопець повернувся додому. У Вінниці молодий художник багато малював, наперекір засвоєним в училищі правилам

**Одна із перших
художніх робіт
«Дворик на півдні»**

академічного малювання, шукав свій стиль у мистецтві, самостійно відшліфовуючи техніку живопису. У цей період написав «Дама на балконі», «Бабуся», портрети, виконані олівцем. Протягом 1910-х років він створив серію «Єврейська графіка», графічні пейзажі містечок Подільської та Волинської губерній, захопився монументально-декоративними надгробками єврейського кладовища в Шепетівці.

Париж, «Ля Руш» – Вінниця

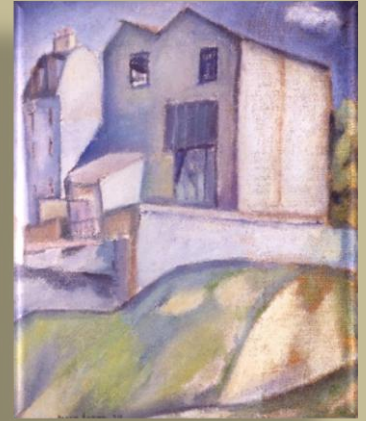
Таланту, амбіціям, творчим задумам молодого митця було тісно в тихій провінційній Вінниці. Натан бажав удосконалити своє вміння та відчував потребу у подальшому навчанні. Але в царській Росії Альтман, як іудей, був позбавлений можливості продовжити освіту в столиці, де були кращі для цього умови. Шлях до столиці закривав закон, що забороняв євреям залишати смугу осілості (у Російській імперії – територія компактного проживання євреїв у містах і містечках, визначених урядом). Йому простіше було відправитися на навчання за кордон, а ніж до Москви або Санкт-Петербурга.

В кінці 1910 року від холери помирає бабуся і Альтман вирушає до «світової столиці» митців – Парижа. По дорозі він побував у Мюнхені, Відні, познайомившись зі скарбами кращих музеїв Європи.

У Парижі юнак спочатку зупинився у товариша, однаке незабаром перебрався в гуртожиток, де жили, навчалися, працювали, творили, мріяли про всесвітню популярність, такі ж як і він, художники-початківці. Це була, тепер легендарна, велика майстерня-гуртожиток на Монпарнасі, що мала назву «Ля Руш» («Булик»), прихисток голодуючих митців в Парижі. Скульптори жили на першому поверсі, живописці – на другому. Знайшли тут притулок і російські революціонери та анархісти. Умови для прожиття були мінімальними, було брудно, бо мешканців не хвилювала чистота в кімнатах, проте житло тут коштувало недорого.

**«Ля Руш»
сучасний і такий,
яким його бачив
Альтман**

Пізніше Марк Шагал в своїх спогадах напише: «Тут або здихали з голоду, або ставали знаменитими...». Насправді ж, багато мрійників вижили, але не прославилися.

Студії-майстерні в «Ля Руш» не опалювалися. Вони були великими і світлими, стелі високими, зі зручними антресолями для сну, що знаходилися над робочими місцями, які слугували і вітальнями, і кухнями.

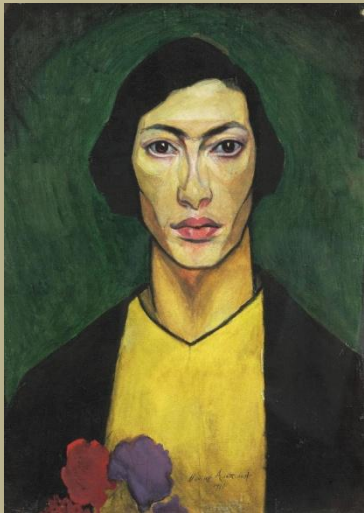
Альтман багато малював, займався скульптурою. Відвідував заняття у співвітчизників: студії «Вільна Російська Академія» художниці Марії Васильєвої (яка до того ж тримала в своїй майстерні безкоштовну їдальню для своїх слухачів) та студії Володимира Баранова.

У Парижі, який завжди жив бурхливим мистецьким життям, юнак познайомився та здружився з талановитими художниками-авангардистами, тоді ще невідомими, а нині – знаменитими на весь світ: Марком Шагалом, Олександром Архипенком, Хаймом Сутіним, Давидом Штернбергом. Молоді художники «Ля Руш» творили з завзяттям: експериментували з кольором і формами, по новому використовували фарби на своїх полотнах.

Це була велика епоха в історії живопису. Тільки нещодавно у малюванні панували Матісс, Дерен, Вламінк, а вже їм на зміну зароджувався кубізм Пікассо. Альтман тоді знаходився під потужним впливом засновника нового стилю у живописі.

Юнак не тільки стояв за мольбертом, він був у захопленні від французьких музеїв, галерей, де продовжував самоосвіту, вивчаючи полотна старих

майстрів, якими захоплювався: Ель Греко, Франсіско де Сурбарана.

**Автопортрет,
1911 р**

У Парижі, у 1911 році, молодий художник виставляв в Салоні витончених мистецтв свої полотна, не тільки написані на чужині, а й одеського та вінницького періодів.

Альтман навчався всьому, не стаючи назавжди прихильником одного з напрямлень живопису. Тут, у далекій Франції, збагатився його творчий арсенал, а головне – він навчився не боятися будь-яких пошуків у мистецтві, вільної самостійної творчості, навчився залишатися самим-

собою, попри життєві обставини.

Восени 1911-го Натан Альтман повернувся з берегів Сени до рідної Вінниці. Деякий час він працював головним художником міського театру, давав приватні уроки малювання. Митець багато працював. Підготував 3 збірки карикатур: дві під назвою «Вінниця в шаржах», одну – «Рябь». 22 гравюри шаржовано зображали вінницьких чиновників високого рангу, еліту міста, тому видання були заборонені цензурою, це художнику ускладнило життя. У 1913-1914 роках публікує шаржі в петербурзьких журналах «Сатирикон» та «Новий Сатирикон». Також, в цей час Альтман створив трагічне за змістом полотно, наповнене тугою: «Єврейські похорони», як його дитячий спомин про смерть рідних.

І знову Натана тягнуло до змін у житті, у велике місто, туди, де життя буяє, кипить. Але в черговий раз на перешкоді цьому бажанню стає закон про осілість. Виняток у ньому робився для купців першої гільдії, для осіб, що мали вищу освіту, ремісників, що мали професію. Натан їде до Бердичева здобувати документ про фах. В управі, для отримання диплома ремісника, Альтман здає іспит на

маляра вивісок та вітражів. Тепер диплом надавав йому право поїхати туди, куди вабила мрія.

Наприкінці 1912 року Альтман приїжджає до Петербурга. В мистецький осередок північної столиці імперії він ввійшов так природньо, наче завжди тут жив і творив. Молодик влаштовується в майстерню по виготовленню вітражів. В цей час його життя схоже на подорож потягом «Петербург, Москва, Вінниця...». Він завжди там, де вирує мистецьке життя.

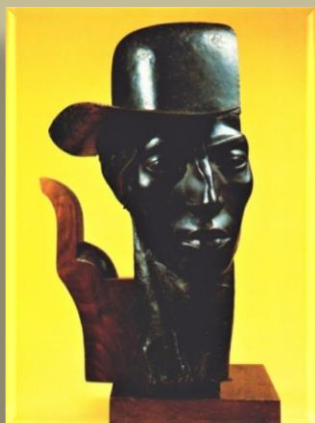
Альтману пощастило опинитися в творчій столиці в дивовижний час, коли молоді бунтарі: філософи, поети, музиканти, художники намагалися знайти сенс людського життя, переоцінювали усталені цінності, шукали себе та своє місце в мистецтві. Для молодого художника це був час наполегливої праці. На околицях Вінниці та інших подільських містечок в 1913 році він замальовував єврейські надгробки. Ці роботи лягли в основу серії «Єврейська графіка», що була опублікована 1923-у році в Берліні. У 1915-1917 роках Альтман брав участь практично у всіх виставках авангардного мистецтва, що проходили в двох столицях Росії.

**«Соняшники»,
1915 р.**

Створює полотна «Соняшники», «Портрет Н. Є. Добриніної».

Мистецтвознавцям відомий скульптурний «Автопортрет» (1916) Альтмана, що тепер знаходиться в колекції Російського Державного музею, а його копії – в музеї «Атенеум» в Хельсінкі, в Парижі в приватному зібранні.

**«Скульптурний
автопортрет», 1916 р.**

Горельєф зображає чоловіка екзотичного східного типу з виразними рисами обличчя. Ліва частина обличчя, яку обрамляє пейс, знаходиться, як би на постаменті абстрактної форми, який нагадує долоню руки. Права ж частина голови з капелюхом – відсутня. У скульптурному портреті використано незвичайне поєднання різних матеріалів: бронзи, міді і дерева.

Наполегливий і цілеспрямований, митець за кілька років стає відомим художником, його манера письма для публіки тепер впізнавана.

Альтман у 1910-ті роки – помітна фігура в художньому та артистичному світі Росії. Як-то кажуть, подібне притягає подібне. Натан товаришував з талановитими, як і він, людьми: киянами Олександром Вертинським (актором, композитором, співаком), художниками Марком Шагалом, Казимиром Малевичем та Олександром Архиповим, поетом Осипом Мандельштамом, письменником Іллею Еренбургом. Дружив з науковцем-фізиком Іллею Палеевим, спілкувався з Володимиром Маяковським, Сергієм Єсеніним, Максимом Горьким та Гербертом Джорджем Уеллсом, англійським письменником. Його життя було насиченим і працею, і спілкуванням, і подорожами.

Портрет Ахматової

Невідомо, скільки всього існує портретів Анни Ахматової. Співробітникам Музею Анни Ахматової в Фонтанному Домі відомо про понад 200, виконаних сучасниками поетеси. В радянські часи, після постанови ЦК 1928 року, Ахматову не друкували, забороняли її твори, але художники продовжували її зображати, а поети – присвячувати їй вірші.

Поетеса надихала знаменитих художників: Амедео Модільяні, Зінаїду Серебрякову, Юрія Анненкова, Кузьму Петрова-Водкіна, Георгія Верейського, Олександра Осмьоркіна, Миколу Тирсу та інших. Їх твори були справжніми шедеврами. У 1914 році Альтманом був створений портрет Ахматової, що став в один ряд з шедеврами живопису, і викликав справжній фурор в мистецькому житті не тільки міста на Неві.

Виконання картини з елементами кубізму часто порівнюють з манерою письма Модільяні, настільки він характерний для французького живопису того часу. Художник намагався передати характер поетеси, створений ним образ настільки привабливий, що багато хто називає цю роботу найвідомішим та кращим портретом Анни Ахматової.

*Лишь чёрный бархат, на котором
Забит сияющий алмаз,
Сумею я сравнить со взором
Её почти поющих глаз.
Её фарфоровое тело
Томит неясной белизной,
Как лепесток сирени белой
Под умирающей луной.
Пусть руки нежно-восковые,
Но кровь в них так же горяча,
Как перед образом Марии
Неугасимая свеча.
И вся она легка, как птица
Осенней ясною порой,
Уже готовая проститься
С печальной северной страной.*

«Портрет», Микола Гумільов

**Анна Ахматова,
1910 р.**

Дехто з літературознавців вважає, що на ці рядки Гумільова надихнув саме портрет його дружини, Анни Ахматової, виконаний Альтманом. Гумільов, який тоді служив в армії та три роки не бачив дружину, постійно тримав при собі репродукцію картини, надруковану в «Новом журнале для всех».

Існує версія, що Натан Ісайович познайомився з Ахматовою (тоді ще Анною Горенко) в 1911 році в Парижі. Анна на той час була ще нікому не відомою «дівчиною з Росії», яка приїхала в гості до Амадео Модільяні. Тоді і він був ще не всесвітньовідомим маестро, а бідним художником з Ліворно. Модільяні поринав у галасливе життя мистецького Монмартра, і частенько брав із собою на гулянки гостю з Росії, яка, до речі, з дитинства вільно володіла французькою. На одній з таких розваг Амадео (нібито?) познайомив Анну з Натаном, своїм товаришем по одній з колишніх квартир. Та існує версія, що художник познайомився з поетесою на вулицях Парижа разом з Іллею Еренбургом.

Спілкування поетеси та художника продовжилось у Санкт-Петербурзі. Тоді Ахматова, покинувши чоловіка та родинний будинок у Царському Селі, жила у Петербурзі одна.

Поетеса та художник зустрілися випадково в 1913 році, в знаменитому пітерському артистичному підвалі «Бродячий пес». Тут життя творчої богеми бурлило та вирувало. Наймодніші композитори, поети та художники веселилися, сперечалися, кожен відстоював свою думку, інколи доходило до бійок.

Молода поетеса зачудувала художника своєю зовнішністю, манерою триматися, чудовим вмінням нести важку ношу своєї раптової слави. Було в молодій жінці, його ровесниці, щось царське, величне. Перед ним була красуня, яку оспівували Блок і Мандельштам, яка відчувала силу власної вроди і влади над чоловіками.

Корній Чуковський згадував тодішню Анну Андріївну: «...В ее глазах, и в осанке, и в ее обращении с людьми наметилась главнейшая черта ее личности: величавость. Не спесивость, не надменность, не заносчивость, а именно величавость: «царственная»...».

На прохання Альтмана Ахматова згодилась позувати (вона любила це робити, так само, як і вглядатися в відображеннях дзеркал). Що цікаво, художник спочатку виконав шаржовані малюнки, а вже потім – портрет

поетеси. В Музеї Анни Андріївни зберігаються ці маловідомі шаржі на Ахматову. На одному малюнку Альтман зобразив, як нібито Гумільов молиться Ахматовій в образі Будди, на другому – відтворив себе за роботою над портретом. Між іншим, про шаржі

та епіграми на себе Анна Андріївна казала: «Що ж, це частина слави».

Знаменитий портрет з'явився пізніше, коли почалися довгі сеанси.

*Там комната, похожая на клетку,
Под самой крышей в грязном, шумном доме,
Где он, как чиж, свистал перед мольбертом,
И жаловался весело, то грустно,
О радости не бывшей говорил.*

З портрета майстра постає героїня, повна важких роздумів та тривожного очікування, ніби вона знаходиться не поряд, а в іншій реальності. В зображенні поєднуються її особлива краса і внутрішній драматизм.

Портрет був закінчений в 1914 році. Хоча сама Анна Андріївна його не дуже любила, але, вдивляючись в своє зображення, дізнавалася щось нове про себе саму. Це знаходило відображення в її поезії, ставало імпульсом для творчості. Згадуючи сеанси малювання і художника, вона напише у вірші «Покинув роци родины священной...»

*Как в зеркало, глядела я тревожно
На серый холст, и с каждою неделей
Все горше и страннее было сходство
Мое с моим изображеньем новым.
Теперь не знаю, где художник милый,
С которым я из голубой мансарды
Через окно на крышу выходила
И по карнизу шла над смертной бездной,
Чтоб видеть снег, Неву и облака, -
Но чувствую, что Музы наши дружны
Беспечной и пленительною дружбой,
Как девушки, не знавшие любви.*

Син Ахматової згадував, що хоча йому більше подобалися інші портрети матері, де вона виглядає більш ніжною і ліричною, а від кубізму в них не було і сліду, робота Альтмана найкраще передавала те, якою поетеса була в ті роки.

Портрет Ахматової став сенсацією на художній виставці в Петербурзі в 1915 році. Відомий російський критик Л. Бруні писав, що «це не річ, а віха в мистецтві».

Серед митців полотно викликало різні почуття, від неприйняття до захоплення. Михайло Володимирович Алпатов, російський радянський історик мистецтва, дійсний член Академії мистецтв СРСР, зустрівшись з Ахматовою у 1930-х роках, написав: «В эту минуту дверь отворилась, и в комнату вошла она сама, неслышно и легко, точно сошла с портрета Альтмана».

Н.в. Доречно згадати таку історію. Кілька років тому, Шведська академія розсекретила списки кандидатів на Нобелівську премію з літератури. Не завадить сказати, що списки кандидатів на вручення премії засекречують на 50 років. У 1965 році на здобуття премії була висунута російська поетеса Анна Ахматова. Так от, портрет поетеси у виконанні Альтмана був включений в шорт-лист Анни Ахматової на Нобелівську премію. Тоді премію з літератури отримав радянський письменник Михайло Шолохов. Вдруге кандидатуру Ахматової, у 1966 році, запропонували славісти Гетеборзького університету, що в Швеції, але смерть поетеси завадила розгляду її кандидатури на вручення премії.

Сьогодні портрет Анни Ахматової пензля Натана Альтмана, який став символом російського авангарду, зберігається в Державному Російському музеї у Санкт-Петербурзі.

Доля розпорядилася так, що могили Альтмана і Ахматової знаходяться майже поруч, на кладовищі в селищі Комарово, що поблизу Санкт-Петербурга.

Нині художники, що оформлюють збірки з поезією Ахматової, часто використовують портрет поетеси, написаний нашим земляком.

Альтман і революція

Події жовтня 1917 року поставили населення Російської імперії перед вибором: стати на бік нової влади або ж стати її ворогом. Натан Альтман відчув на собі, що таке національне приниження, страшні антисемітські погроми. Він мріяв про свободу від усіляких обмежень: політичних, громадянських, релігійних, мріяв про нове життя у країні, вільній від національних забобонів.

Представники нової влади декларували у державній політиці Країни Рад ворожість до антисемітизму. Альтман піддався цій химері, повірив, як мільйони інших людей, більшовицьким гаслам свободи, що проголосили «рівноправність усіх громадян незалежно від національності». Знищення смуги осілості, зняття всіляких заборон і національних обмежень, народили ілюзію настання світлого майбутнього, розквіту єврейського мистецтва. Це зумовило небувалу активність діячів єврейської культури, штовхали інтелігенцію на сторону більшовиків-переможців.

Щиро прийнявши події жовтня 1917 року, Альтман бере активну участь у громадському житті нової країни. Митець зміг перейнятися духом того часу: вітав вихід мистецтва з салонів на площі, на вулиці до широких мас і розширив діапазон своєї діяльності – викладав, друкувався в газетах і журналах, керував створенням музеїв, розписував посуд, робив ескізи марок, плакатів, емблем.

У 1918 році Альтмана запросили з персональною виставкою до США. Він уже готувався до від'їзду, коли нарком освіти Луначарський, запросив його до себе на зустріч. Захоплений ідеями революції, художник відмовився від поїздки і відправився до Смольного. Можливо, якби та американська виставка відбулася, то ім'я Натана Альтмана зараз було б широко відоме у всьому світі.

До слова, Луначарський запросив на зустріч 120 відомих митців, але прийшли лише п'ятеро: режисер В. Мейєрхольд, поети О. Блок, Р. Івнєв, В. Маяковський і художник Н. Альтман. Художнику доручили зробити ескіз нового прапора Російської РСР і оформити до першої річниці революції, в уже перейменованому Петрограді, Палацову площу.

Н.в. Життя багатьох художників-авангардистів врятував від репресій, дав роботу в тяжкі часи А. Луначарський, з якими він, виявляється, проживав в 1910-х роках в Парижі у «Ля Руш». Луначарський працював в той час постійним кореспондентом газет «Київська думка» та «День».

У 1918 році в радянській Росії був введений «Червоний календар» з затвердженими новими революційними святами. Головним торжеством року оголосили річницю Жовтневої революції, яку вперше відзначили в цьому ж році. Ленінський Декрет «Про пам'ятники республіки» проголошував: спадок, що залишився від попередньої епохи є непотребом. Документ також став програмою естетичного перетворення міст та сіл Країни Рад під час проведення нових революційних торжеств. Святкування повинні були відображати «ідеї та почуття революційної трудової Росії».

У перший же рік Радянської влади, до свята 1 Травня, опатно прикрашають Червону площу в Москві, а до річниці Жовтневої революції – всю Москву і Петроград. «Мистецтво на вулицю!» – стає головним гаслом митців перших років червоного Жовтня.

Про важливість підготовки столиць до святкування перших революційних торжеств, говорить той факт, що Ленін особисто затверджував проекти святкового оформлення, кошториси витрат, підписував необхідні

розпорядження, брав участь у складанні гасел і закликів, оцінював готову роботу.

Художникам-авангардистам доручили виконувати соціальне замовлення: оформлення Північної столиці до I річниці Жовтневої революції. Натану Альтману довірили оформлення головної площі міста на Неві – колишньої Палацової, яку більшовики перейменували на честь голови Петроградської надзвичайної комісії Урицького.

N.b. Зміна назви була пов'язана з убивством на цій площі відомого більшовика. Вбивство Урицького і одночасний замах Фані Каплан на Леніна мали стати сигналом до початку перевороту, підготовленого англійською дипломатичною місією («змова послів»).

Альтман напише в своїх мемуарах : «Я поставив собі завдання змінити історично створений вигляд площі ... Я не став прикрашати її. Творіння Растреллі і Росії не потребували прикрас... Не гармонії зі старим я шукав, а контраст йому».

Альтман перетворив площу Урицького у величезну сцену для радісного натовпу народу. Над головним входом до Зимового палацу було панно з робітником, який тримає плакат «Хто був нічим, той стане всім». Величезні полотнища «Земля – трудящим» і «Заводи – робітникам» Альтман помістив на східне і західне крила Головного штабу. Трибуна для вождів перебувала в центрі площі, вона оточувала Олександрівську колону. Дизайн трибуни створював образ величезного вогнища революції з полум'ям, що рветься вгору.

У 1918 році між площею Урицького і Невським проспектом пролягала алея молодих дерев. Голі гілки суперечили революційному настрою – і Альтман надягає на крони «куби», загорнуті зеленою тканиною. Так народжувалася нова революційна естетика міста.

Громадянська війна, труднощі повоєнного часу відбилися на масштабі святкування наступних роковин Жовтня, але, незважаючи на це, щороку незмінно розроблявся план оформлення міста та проведення святкових

заходів.

У голодному 1918 році, тільки на оформлення площі Урицького в Петрограді пішло п'ятдесят тисяч квадратних метрів дорогого кумача. Це нагадує рядки з поеми Блока «Дванадцять»:

*Старушка убивается – плачет,
Никак не поймет, что значит,
На что такой плакат,
Такой огромный лоскут?
Сколько бы вышло портянок для ребят,
А всякий – раздет, разут...*

Альтман став редактором першої радянської газети з питань культури – «Мистецтво комуни». У 1919 році керує створенням в Петрограді Музею художньої культури, в якому потім експонувалися роботи Петрова-Водкіна, Малевича, Татліна, Кандинського, Філонова. У 1920 році встановили виконаний Альтманом прижиттєвий бюст з гіпсу і дерева Вільгельма Рентгена з написом на п'єдесталі «Творцям вчення про рентгенівські промені». Він робить живописні та скульптурні портрети відомих більшовиків, у тому числі барельєф і бюст першого революційного наркома культури А. В. Луначарського.

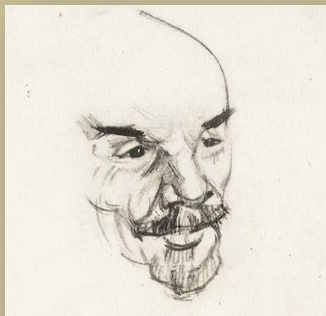
1918–1920 роки: Альтман – професор Вільних художніх навчальних майстерень у Петрограді. У 1920-му зайнявся книжковою графікою, створив обкладинки до книг І. Еренбурга, Ю. Олеші, І. Бабеля та ін. У 1922 році Художник бере участь в «Виставці трьох»: Альтман, Штеренберг та Шагал.

За клопотанням Луначарського, Альтман отримує замовлення на створення скульптурного портрета Леніна. Він був допущений на шість тижнів (перший з художників) в особистий кабінет вождя революції. Спостерігаючи за Леніним, під час роботи, виконав цілу серію малюнків олівцем. Це єдиний художник в СРСР, якому вдалося зробити близько 250 малюнків Леніна з натури. Скульптура стала першим зображенням Ілліча, яке демонструвалося за кордоном. У 1925 році робота Альтмана була представлена в павільйоні СРСР на Міжнародній

виставці декоративних мистецтв і сучасного ремесла в Парижі та отримала за неї Золоту медаль.

Саме ці натурні замальовки Леніна – одні з найбільш життєвих, не прикрашених, зображень «вождя революції».

Деякі роботи з «Ленініани» Н. Альтмана

В 1925 році Альтман працював над ескізами декорацій та костюмів для фільму «Єврейське щастя», знятому за твором Шолом-Алейхема. В цьому фільмі відбувся дебют Соломона Міхоелса в кіно. Картина описувала життя єврейської бідноти при царському режимі. Вираз «єврейське щастя» завжди був іронічним. І хоча фільм німий, відсутність звуку компенсують титри, пластика, міміка і жести акторів. За сюжетом головний герой Менахем Мендель в пошуках заробітку намагається зайнятися то вуличною торгівлею,

то організацією страхової контори. Його голова повна проектів, але всі вони закінчуються невдачею. Нарешті щастя посміхається йому, він знаходить кимось втрачений список багатих наречених і вирішує зайнятися сватанням. Але в день одного весілля з'ясується, що багатій нареченій він посватав... наречену.

У Вінниці також знімався один німий радянський фільм «Проти волі батьків», в якому зображені єврейські погроми у місті. Фільм знято за мотивами повісті Шолом-Алейхема «Кривавий потік». В сюжеті фільму розповідається про дівчину, яка поїхавши до Петербурга на навчання, потрапила у вир революції 1905 року. За участь у нападі на поліцію дівчину засудили до смертної кари. Від цієї страшної звістки батько втратив розум. В той час у її рідному місті чорносотенці та поліція влаштували єврейський погром.

Не викликає сумнівів думка, що саме завдяки Альтману, зйомки відбувались у Вінниці, в районі Єрусалимки. У кадрах фільмів ми можемо побачити Кумбари, сходи Артинова, арку, що веде до сучасного кінотеатру «Родина», вулиці Соборну і Театральну майже столітньої давнини.

У зйомках стрічки приймали участь актори єврейського театру «Габіма», художнім керівником якого у той час був знаний театральний режисер Євгеній Вахтангов.

Агітаційний фарфор, нові грані таланту митця

Більше ніж століття тому, у радянській Росії почали випускати не витончений, прикрашений позолотою, порцеляновий посуд, а зовсім інакший, так званий «пролетарський». Що за цікавинка така?

Як не дивно, більшовикам для втілення в життя нової агресивної ідеології, важливим було навіть те, яким посудом користуються радянські люди. Новий вид посуду, крім утилітарного призначення, мав виконувати роль «такої собі агітки» – сприяти підвищенню свідомості пролетаріату. Тому, порцеляну, що виготовляли в СРСР у 20-ті та 30-ті роки 20 сторіччя, прийнято називати агітаційною. Агітаційний фарфор став своєрідним відгуком на ленінський план монументальної пропаганди ідей революції засобами мистецтва.

Восени 1918 року спеціальною комісією, зі схвалення Леніна, були відібрані 28 гасел для використання у всіх видах і жанрах мистецтва. Частина з них – це перероблені цитати зі Святого Письма. «Царству робітників і селян не буде кінця» з Євангелія від Луки, в якому говориться: «... і царству його не буде кінця». Звідти ж були взяті слова «Хто не зо Мною, той проти Мене; і хто не збирає зо Мною, той розкидає » і творчо перероблені в: « Хто не з нами, той проти нас». А найвідоміше з радянських гасел «Хто не працює, той не їсть» народилося з послання святого апостола Павла до Солунян, в якому говориться: «Якщо хтось не хоче працювати, той не їсть».

Вперше, так званий «патріотичний фаянс», недорогий посуд для щоденного використання з нанесеними на неї революційними символами, почали випускати за часів Великої французької революції.

Революційна Росія перейняла у Франції цей досвід і, на колишньому Імператорському фарфоровому

заводі в Петрограді, який до цього випускав вироби виключно для російського царського двору, почалося виробництво «пролетарської», але більш дорогої та вишуканої ніж у Франції, порцеляни.

У 1918 році завод було націоналізовано і перейменовано в «Государственный фарфоровый завод (ГФЗ)», пізніше, в 1925-му – в «Ленинградский фарфоровый завод им. М. В. Ломоносова (ЛФЗ)». Підприємство мало постачати населенню всієї країни досі не бачений, прикрашений революційними гаслами, посуд. Радянська реальність вимагала нової людини з іншою ідеологією і мораллю. А для цього годилися всі методи. Агітували на всьому – на плакатах, значках, марках, листівках і звичайно ж на посуді. Тарілки, чашки та сервізи агітували за все – роботу, відпочинок, перемогу комунізму, боротьбу з ворогами.

Перший агітаційний фарфор виробляли із заготовок для старих виробів, що залишилися з дореволюційного часу на Імператорському заводі, глазурованих, але ще не розписаних.

Рядки з Євангелія, що стали радянськими лозунгами, розміщували на чашках і тарілках, які перетворювались і в твори мистецтва і в ідеологічні інструменти виховання мас. А для того, щоб агітація діяла, витвір художників, скульпторів, мав бути найкращої якості та діяти на свідомість людини. Порцеляна мала пропагувати також успіхи в досягненнях радянської влади, її цілі та моральні принципи будівничих соціалізму.

У 1920-ті роки ГФЗ почав співпрацювати з художниками-авангардистами. Над цими дійсно витворами мистецтва працювали найкращі, найвідоміші художники та скульптори країни того часу. Дизайн агітаційного посуду створювали Казимир Малевич, Натан Альтман, Василь Кандинський, Петров-Водкін та інші.

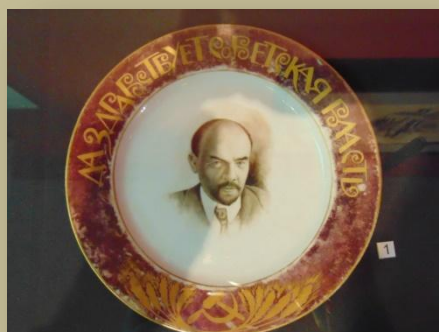
Агітаційний посуд, за задумами комісарів від культури, мав бути у кожній родині. Елітні речі для всіх і кожного! Але на ділі все вийшло зовсім не так. Такі вироби розписувалися тільки вручну і виготовлення їх було досить трудомістким. В результаті виходили унікальні високохудожні предмети, що

виготовлялися маленькими партіями, та коштували дорого. Агітаційний фарфор, створений для народу, майже не дійшов до народу.

Зразки агітаційного фарфору

Фарфорова «Ленініана» – окрема тема. Як раніше ми розповідали, одним з небагатьох, кому було дозволено малювати вождя світового пролетаріату з натури, був Натан Альтман. Співпрацюючи з ЛФЗ, він дав дозвіл на використання заводом на фарфорових виробах кількох своїх малюнків. Це тарілки «Земля трудящим», «Вперед ленінським шляхом», «Хай живе Радянська влада», «Хто не працює, той не їсть», келих з портретом Леніна.

Наприклад, на тарілці «Хто не працює, той не їсть», 1922 року (автори Адамович М., Альтман Н.), у композицію з розпису включений малюнок з портрета Леніна, створений Натаном Ісайовичем. Також зображено купони трудових карток того часу та напис, виконаний спеціально розробленим для порцеляни шрифтом.

Перший номер журналу «Эхо» за 1922 рік, розповідаючи про успіх радянського фарфору за кордоном, подає такий факт. Після одного з офіційних обідів в Стокгольмі на імprovізованому аукціоні на користь голодуючих дітей Росії, було продано порцелянову тарілку із зображенням В. Леніна: «Присутні на аукціоні капіталісти навперебій набивали ціну, мріючи заволодіти Леніним».

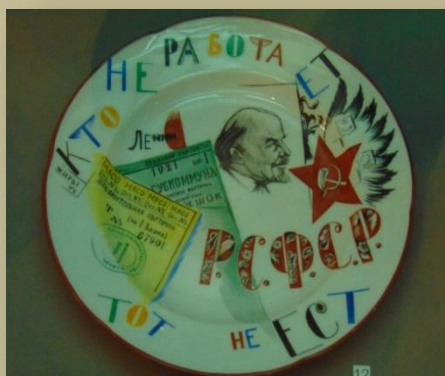
Частина готових художніх виробів відправляли до фірмових магазинів, яких в країні було всього три. Один при заводі, а два інших були на центральних вулицях Петрограда та Москви. Спочатку половина готової продукції з порцеляни надходила до представництв Німеччини, Франції, Італії, Бельгії. А з 1921 року, після величезного успіху на міжнародних виставках та аукціонах, за розпорядженням Леніна, вся порцелянова продукція вже йшла тільки на експорт. А. Луначарський, нарком освіти, назвав цей фарфор «першим послом СРСР за кордоном».

У 1925 році на Всесвітній виставці в Парижі ГФЗ представив 300 творів з порцеляни і був удостоєний золотої медалі. Експозиція паризької виставки була двічі повторена для продажу на прохання західних колекціонерів.

Чудове художнє виконання, оригінальність, використання соковитих кольорів фарб для розпису, сплетення тексту в орнамент – все це сприяло популярності радянської порцеляни у світі. Фарфор, створений за новими канонами, став одним із важливих джерел отримання прибутку у валюті

промисловістю Країни Рад. За кордоном агітаційна порцеляна була дивиною, яку цінували колекціонери. Тому з'являються витвори, виготовлені з урахуванням смаків зарубіжних покупців, іноземці охоче купували радянську «екзотику».

В ці роки сформувалося покоління радянських колекціонерів «пролетарської» порцеляни. В СРСР, наприклад, були відомі колекції, що збиралися талановитими артистами: Леонідом Йосиповичем Утьосовим, артистичним дуєтом Марії Володимирівни Миронової та Олександра Семеновича Менакера, батьками Андрія Миронова.

Предмети порцеляни з малюнками Альтмана з колекцій Утьосова та Миронової і Менакера

Тепер ці зібрання знаходяться в експозиції Всеросійського музею декоративно-прикладного та народного мистецтва.

Оскільки тираж унікальних порцелянових предметів ручної роботи був невеликий, а також, зважаючи на їх крихкість, до нашого часу дожила невелика частина революційної порцеляни. Вони стають рідкістю, тому, окремі екземпляри коштують дуже дорого (маленька статуетка може продаватися за ціною квартири в великому місті). Наприклад, 20 років тому тарілка з малюнком Н. Альтмана «Земля трудящим» уже продавалася за 7000 фунтів (величезна сума не тільки для того часу).

Агітаційний фарфор і до сих пір дуже популярний на Заході, його включають до постійних музейних експозицій. Придбання вважається вдалим

вкладенням коштів. Історичну і художню цінність має фарфор 1918 - 1924 років. Вироби цього періоду високо поцінують колекціонери на найпрестижніших міжнародних аукціонах Крістіс і Сотбіс.

Агітаційна порцеляна є неповторним артефактом унікального періоду в історії країни, яка вже давно не існує.

І знову чарівний Париж

Протягом чотирьох років (1924-1928) Натан Ісайович був, замінивши Марка Шагала, головним художником Державного єврейського театру (ГОСЕТ). Театром були поставлені спектаклі «Король Лір» і «Тев'є-молочник», які увійшли в історію світового театру.

У 1927 році Грановський, художній керівник і режисер театру був удостоєний звання «Народний артист СРСР», після чого, в 1928 році театру дозволили закордонні гастролі до Берліну і Парижу.

Навесні 1928 року Альтман відправляється з ними на гастролі до Європи і, після їх завершення, осідає на вісім років у Парижі. Сам Грановський взагалі не повернувся до СРСР, помер в еміграції в 1937 році.

**Портрет
дружини
Ірини Дега**

Альтман у Парижі одружується з балериною Іриною Дега, тут народжується його син. Проживаючи за кордоном, він залишається громадянином СРСР, свої роботи експонує у Франції та на Батьківщині. У Парижі Альтман написав багато полотен, намалював ілюстрації до Старого заповіту та до дитячих книжок. В той час ним написано немало світлих ліричних пейзажів в притаманному оригінальному стилі, зокрема одна з кращих паризьких картин – «Городок на півдні Франції».

Ірина Дега згадувала про одну цікаву зустріч у житті її чоловіка в 1929 році. Про неї майже піввіку вона нікому не розповідала, настільки боялась

наслідків розголосу. Натан Ісайович зустрівся з Яковом Блюмкіним, коли той саме мав повертатись до СРСР. Протягом кількох днів вони спілкувалися без свідків цілодобово.

Н.в. Яків Блюмкін – легендарна особистість. Це він у 1918 році за завданням партії лівих есерів брав участь у вбивстві фон Мірбаха, німецького посла в Радянській Росії, для того, щоб зірвати підписаний з Німеччиною урядом Леніна Брестський мир. Дружив з Єсеніним, Маяковським, іншими поетами, художниками. Знав турецьку, арабську, китайську і монгольську мови, причому володів ними на рівні, який дозволяв йому зображати і монгольського ламу, і індійського дєрвіша, і палестинця. Блюмкіна по приїзді на Батьківщину, не дивлячись на його заслуги перед нею, в скорому часі заарештували. До всіх звинувачень йому намагалися інкримінувати вбивство Сергія Єсеніна. Велика частина архівів, пов'язаних з Блюмкіним, все ще закрита.

**Натан Альтман,
Париж, 1928 р.**

У 1932 році художник робить оформлення для театру, створеного Анрі Барбюсом, французьким письменником, членом Французької комуністичної партії. Свої нові роботи 1932-1935 роках Альтман виставляє на паризьких виставках товариства «Молода Європа» і «Асоціація революційних письменників і художників». Також в цей час він створив серію графічних робіт на біблійні теми.

В Парижі Альтман жив в одному будинку з Іллею Еренбургом, товаришував з ним. В 1933 році вийшла книга Вольдемара Жоржа та Еренбурга, присвячена Альтману.

Проте незабаром у Франції почалась економічна криза, картини художника перестали купувати, для Альтманів настали тяжкі часи. Його дружина, Ірина Дега, згадувала, як важко у чоловіка тоді народжувалися сюжети картин, місяцями він не міг творити. Але, якщо приходило натхнення, то працював день і ніч.

І знову доля нанесла Натану підступного удару, помирає його півторарічний син. Сімейне життя терпить крах, в кінці 1935 року подружжя розлучається. Дружина, уклавши контракт з американською балетною трупкою, виїхала до США, а Натан Ісаєвич прийняв рішення повернутися на Батьківщину. Альтман не міг забути кризи на Заході, яка його дуже налякала, і, як багато хто, вірив у велике планове, без криз та потрясінь, майбутнє Країни Рад. Його запрошували повернутися до СРСР, обіцяли цікаві замовлення.

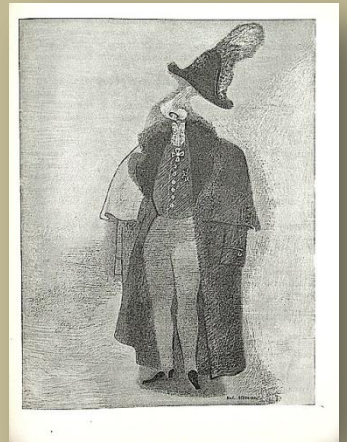
Повернення з чужини

Після вороття з чужини до Москви, Альтман в захваті від творчих перспектив, що постають перед ним. Він пише колишній дружині в Америку: «Всі театри пропонують робити постановки, видавництва ілюструвати книги, дають замовлення на картини, дають відрядження, щоб їхати дивитися країну і все те чудове, що за ці роки створено...». Партійні функціонери чекають від відомого художника патріотичних робіт. Але у нього невдовзі настає прозріння, адже у 1930-тих роках в державній політиці СРСР відбувається «великий перелом». Прийняті Закон «Про відповідальність службовців державних установ і підприємств за шкідницькі акти», Постанова ЦВК СРСР «Про порядок ведення справ про підготовку та вчинення терористичних актів». Натан Ісаєвич тепер розуміє, що повернувся у зовсім іншу країну – з сталінським терором та репресіями. У катівнях один за одним зникали його друзі: письменники, режисери, художники.

Йому пощастило, влада «забула» про втечу до Парижа, про дружбу з тими, кого розстріляли або штовхнули до самогубства. Мало кому з тих, кого знав і поважав Альтман, вдалося вижити в сталінські роки. Луначарський вийшов з фавору і в 1933 році був призначений радянським послом до Іспанії, але по дорозі туди помер. Сергій Єсенін в 1925 році покінчив життя самогубством, Маяковський застрелився в 1930-му, Мейєрхольда заарештували

в 1939 році і в 1940 застрелили у в'язниці. Мабуть, він, Альтман, отримав індульгенцію від радянської влади за свою «Ленініану». Його живопис настільки не відповідав критеріям пропагованого партією соціалістичного реалізму, що він був змушений взагалі залишити його.

З цього моменту і до самої смерті художник практично більше не пише наповнених світлом та тихою радістю картин, він займається сценографією і книжковою графікою. Серед найбільш цікавих робіт цього періоду – ілюстрації до «Петербурзьких повістей» М. В. Гоголя, виданих в 1937 році. Але головне для нього в цей час – робота художника-декоратора в театрах.

**Сімейне фото з дружиною
Іриною Щеголевою**

Після року життя в столиці, він повернувся до Ленінграда, одружився з Іриною Щеголевою, з якою колись вони познайомилися в Криму, але доля надовго розлучила. Коли репресії торкнулися рідні дружини, він взяв на себе турботу про сім'ю. Своїх дітей у Альтманів не було. Після смерті сестри дружини в 1948 році, вони усиновили племінників Катерину і Дмитра. Разом подружжя прожило 35 років до самої смерті митця.

Н.б. Дітей Альтмани виховали достойними людьми. Дмитро Броніславович Малаховський був професором географії СпбГ, доктором наук, при захисті кандидатської дисертації її зарахували як докторську, помер у 2010 році. Катерина Броніславівна Томашевська (Малаховська), була видатним педагогом класичного танцю Московської державної академії хореографії, померла у 1988 році.

В 1941 році, перед війною, у Великому драматичному театрі імені Горького ставився спектакль В. Шекспіра «Король Лір». З цієї вистави починається довгий та плідний період співпраці Альтмана та видатного режисера Григорія Козинцева. Музику до вистави написав Дмитро

Шостакович. Художником-постановником спектаклю став Н. І. Альтман. Вистава мала успіх у публіки і у критиків. «Декорації та костюми Альтмана вище похвал – це фарби Шекспіра і трагедії», - писав однин із рецензентів.

Відомий режисер театру і кіно Григорій Козинцев, який займався живописом та в 16-ти літньому віці був учнем Альтмана, згадував: «Я багато в чому зобов'язаний його таланту, почуттю кольору – не просто живописного, але здатного висловити саму поезію автора...». Кожен костюм до спектаклю був продуманий художником до найменших деталей, що допомагало акторові розкрити образ, а глядачеві зрозуміти характер та вчинки героя дійства.

Початок війни Альтман застав у місті на Неві. Ленінградський академічний театр опери та балету ім. Кірова, тепер це Маріїнинський театр, було евакуйовано до Пермі. Натан Ісайович також відправився з театром в евакуацію на довгих чотири роки.

Під час війни Альтман, як і більшість радянських людей, спрямував свій талант на потреби часу. Адже театр, за часів Другої світової, допомагав людям вистояти в дні горя і безнадії, на кілька годин поринути в світ, де немає війни, де править любов, а не ненависть. Він багато уваги приділяв антифашистській карикатурі, працював у армійській газеті «Звезда», малюючи карикатури на Гітлера, Геббельса та інших високопосадовців Третього рейху.

З вересня 1941 Натан Альтман був головним художником Кіровського театру. У Пермі разом з Г. Козинцевим працює над постановкою «Отелло» Верді, над декораціями до балету «Гаяне». Мистецтвознавець, колекціонер Левітин Михайло Григорович згадував роботу Альтмана, як театрального художника: «Для балета А. И. Хачатуряна «Гаянэ» декорации написал Н. И. Альтман. Как и всегда у этого большого, требовательного мастера радовала изысканность цветового решения, продуманность деталей... одно из лучших произведений «театрального» Альтмана».

Оскільки декорації залишилися в Ленінграді, Альтману довелося практично заново оформляти «Фауста», «Князя Ігоря», «Дубровського»

Направника, «Лауренсію» Крейна, а також опери «В бурю» Хреннікова, «Щорса» Фарди, «Три зустрічі» Ходжи -Ейнатова.

Повернувшись після закінчення війни до Ленінграда, Натан Альтман продовжує працювати над оформленням спектаклів та над книжковими ілюстраціями до творів Шолом-Алейхема. Повість «З ярмарку» надихнула його на цілу серію ілюстрацій.

**Ілюстрація до оповіді
Шолом-Алейхема «Якби
я був Ротшильдом»**

**Ілюстрація до повісті
Шолом-Алейхема
«З ярмарку»**

В 1949 році художник був підданий нищівній критиці чиновниками «за формалізм і примітивізм у мистецтві». Рятувала його від негараздів робота. Натан Альтман разом з Г. Козинцевим в Ленінградському театрі драми ім. Пушкіна працює над постановою спектаклю «Гамлет» (1954).

Багато хто з світових кінорежисерів звертався до роману Мігеля де Сервантеса Сааведра «Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі». Сценарій до радянської картини Григорія Козинцева написав Євген Шварц. У стрічці 1957 року зіграли кращі актори радянського кіно тих років, художником по костюмах був Альтман. Радянська екранізація «Дон Кіхота» вважається однією з кращих в світовій історії кіно, що увійшли в золотий фонд світового кінематографа. В Іспанії, на Батьківщині Сервантеса, фільм визнаний кращою екранізацією всіх часів.

В 1970 році Альтман був обраний членом-кореспондентом німецької Академії мистецтв. Напередодні 70-річчя, під час короткої «хрущовської відлиги», йому присвоїли звання заслуженого художника, а через рік, після

багаторічної перерви, з грандіозним успіхом відбулася його персональна виставка. Наступна персональна виставка Натана Альтмана також викликала великий інтерес, вона відбулася в 1977 році в Москві в Будинку художника. Але, на жаль, була вона вже посмертною.

В останні роки митця відновилось його спілкування з Ахматовою. І, виявляється, в Комарово ним був написаний ще один портрет поетеси. Це полотно у 1995 році несподівано з'явилося на виставці картин з приватних колекцій в Берліні. Альтман тяжко пережив смерть Анни Андріївни.

Натан Ісайович помер 12 грудня 1970 року і похований на маленькому кладовищі в селищі Комарово під Петербургом. Доля розпорядилася так, що його могила знаходиться недалеко від могили Анни Ахматової, яку він пережив тільки на 4 роки.

Альтман не був репресований, не вибрав шлях еміграції, дожив до старості і навіть продовжував працювати. Але за це йому довелося заплатити ціну – своєю творчістю...

Станіслава Малаховська, онука усиновленого сина Натана Альтмана, дбайливо зберігає спадщину знаменитого предка. Вона продовжує традиції сім'ї та вирішила стати художником. Нині Станіслава студентка Академії мистецтв.

В квітні 2021 року у петербурзькій KGallery відкрилася виставка Натана Ісайовича, на якій виставлені сотні його творів: живопис, графіка, театральні ескізи, скульптура. Станіслава брала активну участь в підготовці цієї значущої експозиції. Частина експонатів – із зібрання родини Малаховських. Наприклад, «Автопортрет» Альтмана, 1908 року. Все життя він супроводжував художника, останні 25 років життя він прикрашав його майстерню.

P.S. При написанні статті були використовані матеріали і фото з відкритих джерел. Автор роботи має право на повноту, глибину, системність у поданні матеріалу.

Джерела із фондів НТБ ВНТУ

- Вінницький альбом. 1998 : Літературно-художній та історико-краєзнавчий альманах / упоряд. В. Б. Петров. – Вінниця : «Тезис», 1999. – 363 с : іл.
- Громова, Л. П. Нариси історії Поділля [Текст] : навчальний посібник. Ч. 1 / Л. П. Громова, А. Б. Пономаренко ; МО і науки України. – Вінниця : ВДТУ, 2002. – 127 с.
- Кароєва, Т. «Історія має право сподіватися від міста Вінниці блискучого майбуття ...» [Текст] : монографія / Т. Кароєва. – Вінниця : Нілан-ЛТД, 2018. – 204 с. : іл.
- Кушка, Наталія Музична Вінниця [Текст] : музичні події від перших згадок до середини ХХ століття. Музиканти і меломани, театр і театрали. Мистецькі смаки та уподобання, види і форми музикування вінничан. / Н. Кушка ; Вінницьке історичне товариство ; Вінницький коледж культури і мистецтв ім. М. Д. Деонтовича. – Вінниця : Вінницька міська друкарня, 2020. – 480 с.
- Пам'ятки історії та культури Вінницької області. Вінниця [Текст] / Мозок - головний орган центральної нервової системи людини. Завдяки його неймовірним здібностям homo sapiens змогли відокремитися від своїх родичів з тваринного світу, і не лише освоїти усне мовлення, а й навіть розробити низку неймовірних винаходів. Більше читайте тут: https://tsn.ua/nauka_it/z-chogo-skladayetsya-ta-yak-funkcionuye-lyudskiy-mozok-rozpovidayemo-u-troh-inforgrafikah-1344309.html Вінниц. ОДА, Вінниц. облрада, Вінниц. міськрада, ВДПУ ім. М. Коцюбинського ; авт. кол.: А. В. Войнаровський, С. Д. Гальчак, С. О. Гусєв [та ін.]; упоряд.: Ю. А. Зінько, А. М. Подолинний. – Вінниця : Нілан-ЛТД, 2016. – 224 с.

- alexhorror Натан Исаевич Альтман [Электронный ресурс] / alexhorror // Искусство в филателии : вебсайт. – Режим доступа: <https://alexstamps.wordpress.com/2014/05/29/nathan-altman/>, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 18.03.2021.
- crosocodila Художник Натан Альтман [Электронный ресурс] / crosocodila // Subscribe.ru : вебсайт. – Режим доступа: <https://subscribe.ru/group/mir-iskusstva-tvorchestva-i-krasoty/12935147/>, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 22.03.2021.
- kulturologia 12 портретов Анны Ахматовой – 12 попыток запечатлеть неуловимое: от беззаботности до обреченности [Электронный ресурс] / kulturologia // kulturologia.ru : вебсайт. – Режим доступа: <https://kulturologia.ru/blogs/181215/27639/>, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 08.02.2021.
- kulturologia Жизнь Анны Ахматовой в 7 портретах известных художников [Электронный ресурс] / kulturologia // kulturologia.ru : вебсайт. – Режим доступа: <https://kulturologia.ru/blogs/100520/46365/>, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 08.02.2021.
- Агитационный фарфор: клейма, художники, история [Электронный ресурс] // «Ant&k club» клуб антиквариетов и коллекционеров : вебсайт. – Режим доступа: http://antikclub.ru/load/club_collektors/farfor_keramika/agitacionnyj_farf/or/30-1-0-714, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 18.03.2021.
- Альтман Натан Исаевич [Электронный ресурс] // Энциклопедия Кругосвет : Универсальная научно-популярная энциклопедия : вебсайт. – Режим доступа: https://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/izobrazitelnoe_iskusstvo/ALTMAN_NATAN_ISAEVICH.html, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 09.02.2021.

- Анна Ахматова выдвигалась на Нобелевскую премию по литературе в 1966 году [Электронный ресурс] // Интерфакс : вебсайт. – Режим доступа: <https://www.interfax.ru/culture/543970>, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 08.02.2021.
- Ахматова, Анна Реквием [Электронный ресурс] / Анна Ахматова // Культура.РФ : вебсайт. – Режим доступа: <https://www.culture.ru/poems/10174/rekviem>, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 08.02.2021.
- Безелянский, Ю. Н. 99 имен Серебряного века Луначарский Анатолий Васильевич 11(23).XI.1875, Полтава – 26.XII.1933, Ментона, Франция [Электронный ресурс] / Юрий Николаевич Безелянский // ВикиЧтение : вебсайт. – Режим доступа: <https://lit.wikireading.ru/22870>, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 18.03.2021.
- Борисенко, К. Г. Альтман, Натан Исайович [Электронный ресурс] / К. Г. Борисенко // Велика Українська енциклопедія : вебсайт. – Режим доступа: https://vue.gov.ua/Альтман,_Натан_Ісайович, вільний. – Назва з экрана. – Дата перегляду: 13.03.2021.
- В Русском музее к 130-летию Ахматовой откроется выставка ее портретов [Электронный ресурс] // Петербургский авангард : вебсайт. – Режим доступа: <http://avangard.rosbalt.ru/2019/06/17/v-russkom-muzee-k-130-letiyu-ahmatovoj-otkroetsya-vystavka-ee-portretov/>, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 08.01.2021.
- Вульшлегер, Д. Шагал. История странствующего художника [Электронный ресурс] / Джекки Вульшлегер // Библиотека Мета : вебсайт. – Режим доступа: <http://testlib.meta.ua/book/359784/read/>, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 09.03.2021.
- Геркалюк, М. Натан Альтман: художник з Вінниці, який розпочав «ленініаду» [Електронний ресурс] / Микола Геркалюк // Вінницький інформаційний портал Вежа : вебсайт. – Режим доступу:

<https://vezha.ua/natan-altman-hudozhnyk-z-vinnytsi-yakuj-rozpochav-leniniadu/>, вільний. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 09.02.2021.

- Качор, А. Єврейські погроми у місті: Центр історії Вінниці оприлюднив унікальне відео 1926 року [Електронний ресурс] / Андрій Качор // Вінницький інформаційний портал Вежа : вебсайт. – Режим доступу: <https://vezha.ua/yevrejski-pogromy-u-misti-tsentr-istoriyi-vinnytsi-oprylyudnyv-unikalne-video-1926-roku/>, вільний. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 13.02.2021.
- Клэр Бишоп. Искусственный ад [Электронный ресурс] // Сигма : вебсайт. – Режим доступа: <https://syg.ma/@sygma/kler-bishop-iskusstviennyi-ad>, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 18.02.2021.
- Комягина, Д. Стратегии левого искусства : Рецензия на книгу «Искусство и производство» Б. Арватова [Электронный ресурс] / Дарья Комягина // DOXA : вебсайт. – Режим доступа: <https://doxajournal.ru/arvatov>, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 13.03.2021.
- Копенкина, О. Картины Русского музея. 7 шедевров, которые стоит увидеть [Электронный ресурс] / Оксана Копенкина // Дневник живописи : вебсайт. – Режим доступа: <https://www.arts-dnevnik.ru/kartiny-russkiy-muzey/>, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 08.02.2021.
- Кудряшов, К. Поэзия терпения. Ахматова выступала в пользу ссыльных большевиков [Электронный ресурс] / Константин Кудряшов // Аргументы и Факты : вебсайт. – Режим доступа: https://aif.ru/culture/person/poeziya_terpeniya_ahmatova_vystupala_v_po_lzu_ssylnyh_bolshevikov, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 08.02.2021.
- Левитин, Г. М. Художники Мариинского театра : 1917-1967 [Электронный ресурс] / Г. М. Левитин // Gergiev.ru – неофициальный интернет-сайт об истории Мариинского театра : вебсайт. – Режим доступа:

<http://www.gergiev.ru/painters07.html>, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 18.03.2021.

- Михайлов, В. Костры революции на петербургских площадях : Чем украшали город Растрелли и Росси к праздникам [Электронный ресурс] / /Вадим Михайлов // Современное искусство, современные художники и фотографы, бодиарт и стрит арт : вебсайт. – Режим доступа: https://www.risunoc.com/2016/02/blog-post_21.html, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 08.02.2021.
- Натан Альтман: жизнь и творчество художника [Электронный ресурс] // Allpainters.ru : вебсайт. – Режим доступа: <https://allpainters.ru/altman-natan.html>, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 28.02.2021.
- Натан Исаевич Альтман и его многогранный талант [Электронный ресурс] // Very important lot : вебсайт. – Режим доступа: <https://veryimportantlot.com/ru/news/obchestvo-i-lyudi/natan-altman-biografiya-tvorchestvo-kartiny-evrejskogo-khudozhnika>, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 28.01.2021.
- Окунев, Д. «Наказать пьяных»: как отмечали первую годовщину революции [Электронный ресурс] / Дмитрий Окунев // Газета.ru : вебсайт. – Режим доступа: https://www.gazeta.ru/science/2018/11/07_a_12049573.shtml, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 13.03.2021.
- Орлов, В. Старый человек из Винницы : К 100-летию со дня рождения Натана Альтмана [Электронный ресурс] / Виталий Орлов // Вестник : online-журнал. – 2000. – № 3 (236). – Режим доступа: <http://www.vestnik.com/issues/2000/0201/win/orlov.htm>, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 08.02.2021.
- Портрет А. Ахматовой (1914, автор Альтман Натан Исаевич) [Электронный ресурс] // Gadgets : вебсайт. – Режим доступа: <https://gadgets.ru/android-instructions/portret-a-ahmatovoi-1914-avtor->

[altman-natan-isaevich-portret/](#), свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 10.03.2021.

- Портреты Анны Ахматовой (хронологическое расположение) [Электронный ресурс] // Анна Андреевна Ахматова : вебсайт. – Режим доступа: <http://ahmatova.niv.ru/ahmatova/about/portrety-ahmatovoj.htm>, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 14.02.2021.
- Презентация на тему «Русское искусство XX века» [Электронный ресурс] // ThePresentationRU : вебсайт. – Режим доступа: <https://thepresentation.ru/istoriya/russkoe-iskusstvo-xx-veka>, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 14.03.2021.
- Рубинчик, О. «Я здесь, на сером полотне...»: Ахматова и художники [Электронный ресурс] / Ольга Рубинчик // University of Toronto : вебсайт. – Режим доступа: <http://sites.utoronto.ca/tsq/11/rubinichik11.shtml>, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 21.03.2021.
- «Серебряный век» Натана Альтмана [Электронный ресурс] // Новости Выборгского района Санкт-Петербурга : вебсайт. – Режим доступа: <http://www.vybnews.ru/news/2016-06-07/serebryanyy-vek--natana-altmana/#ad-image-0>, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 18.02.2021.
- Тюменева, Т. Рисовал Ильича и Ахматову : Правнучка авангардиста Альтмана рассказала о судьбе художника [Электронный ресурс] / Татьяна Тюменева // Российская газета : вебсайт. – Режим доступа: <https://rg.ru/2021/04/16/reg-szfo/v-peterburge-vystavku-rabot-altmana-otkryla-ego-pravnuchka-hudozhnik.html>, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 17.04.2021.
- Фрезинский, Б. Мозаика еврейских судеб. XX век [Электронный ресурс] / Борис Фрезинский // Библиотека электронной литературы в формате fb2 : вебсайт. – Режим доступа:

boris/mozaika-evrejskih-sudeb-xx-vek/3 , свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 08.02.2021.

- Шатских, А. Евреи в русском авангарде [Электронный ресурс] / Александра Шатских // Музей Марка Шагала : вебсайт. – Режим доступа: <http://chagal-vitebsk.com/node/101>, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 08.02.2021.
- Шварц, Е. Л. Телефонная книжка [Электронный ресурс] / Евгений Львович Шварц // ЛитМир : вебсайт. – Режим доступа: <https://www.litmir.me/br/?b=163985&p=1>, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 08.02.2021.
- Шифрина, А. Н. «Вильям Шекспир в творчестве советских художников театра» [Электронный ресурс] / А. Н. Шифрина // Уильям Шекспир – материалы о жизни и творчестве : вебсайт. – Режим доступа: <http://www.w-shakespeare.ru/library/vilyam-shekspir-v-tvorchestve-sovetskih-hudozhnikov-teatra.html>, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 19.03.2021.
- Шкуренко, Н. Владимир Палеев: «Отец был поклонником Фалька, дружил с Лебедевым, рыбачил с Альтманом» [Электронный ресурс] / Наталья Шкуренко // The Art Newspaper Russia : вебсайт. – Режим доступа: <http://www.theartnewspaper.ru/posts/7157/>, свободный. – Загл. с экрана. – Дата просмотра: 23.03.2021.

*Матеріал збрала та впорядкувала Бондар О. І.,
бібліотекар I категорії відділу обслуговування
навчальною літературою науково-технічної бібліотеки
Вінницького національного технічного університету
2021 рік*